

United States: child abuse (historical and legal aspect)

Сполучені Штати Америки: жорстоке поводження з дитиною (історико-правовий аспект)

Olena Ryhina

Key words:

child, USA, child abuse, physical abuse, psychological abuse.

Ключові слова:

дитина, США, жорстоке поводження з дитиною, фізичне насильство, психологічне насильство.

Постановка проблеми. Проблема жорстокого поводження з дитиною існувала протягом всієї історії людства, однак не завжди визнавалася через незрозуміння того, де розпочинаються права дитини і де закінчується батьківська влада над дитиною. Тим не менше, ця проблема була гострою не лише в епоху стародавнього світу, середньовіччя чи новий час, вона помічена й зараз, причому в усіх країнах світу, незалежно від рівня економічного розвитку держави та матеріального добробуту її громадян. Вочевидь, її причини передусім криються не в тому, наскільки держава ефективно здійснює політику захисту прав дитини, а в тому, наскільки цінним для батьків чи опікунів дитини є її життя та здоров'я, і здоров'я не лише фізичне в цілому, а й психічне зокрема.

Тема становить інтерес для досліджень не лише в межах юридичної чи історичної наук, а й у межах психології, медицини, соціології. Це пояснюється тим, що недостатньо обмежуватися лише аналізом нормативних актів, які мають на меті попередження жорстокого поводження з дитиною, чи зафіксованих статистичних даних. Для вирішення проблеми необхідно застосовувати комплексно надбання різних галузей знань, у т. ч. досліджувати шляхи попередження жорстокого поводження з дитиною в інших країнах, оцінивши, наскільки вони можуть бути доцільними для нас, зважаючи на наше національне законодавство, загальновизнані норми міжнародного права, особливості вітчизняної правової традиції тощо.

Стан наукових досліджень. Проблематика жорстокого поводження з дитиною в США була предметом дослідження американських науковців (Дж.Г. Ріда, Д.М. Річет, Дж.Р. Гадсона, Г. Маркел, М.П. Томаса Молодшого та ін.). Не применшуючи цінності результатів їх досліджень, вбачаємо можливим виявити дещо інші аспекти питання, оскільки не тільки різне правове регулювання в Україні та США, а й відмінне історичне минуле, різний національний склад населення та інші чинники позначилися на причинах існування негативного за своєю суттю феномену «жорстоке поводження з дитиною».

Виклад основного матеріалу. В США проблема жорстокого поводження з дитиною почала активно вивчатися з другої половини ХХ ст., найперше лікарями і психологами, які досліджували так званий «синдром побитої дитини». За ініціативою С.Г. Кемпе була проведена перша міждисциплінарна конференція щодо жорстокого поводження з дітьми та розроблення комплексного підходу до вивчення проблеми та реабілітації дітей. Тяжкі наслідки жорстокого поводження з дітьми (переломи, гематоми, рани та ін.) свідчили про те, що питання не може бути залишене без уваги і вимагає залучення широкого кола спеціалістів. Публікації лікарів і психологів 60–70-х рр. ХХ ст. мали широкий громадський резонанс і привернули увагу органів державної влади та влади штатів до цієї проблеми¹.

Отже, сучасне визначення терміна «жорстоке поводження з дитиною» в США міститься у федеральному законі «Child Abuse Prevention and Treatment Act, 1974», який у 1988 р. став частиною Зводу законів США (титул 42, параграф 67). Згідно з законом «жорстоке поводження з дітьми та нехтування ними» означає заподіяння фізичної чи психологічної травми, сексуальне насильство, недбале поводження щодо особи, котра не досягла 18-річного віку, особою, яка відповідає за добробут дитини, за обставин, що вказують на

¹ Лапа В.Г. Видение проблемы жестокого обращения с детьми за рубежом. Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. 2011. № 1. С. 101–102.

шкоду або загрозу здоров'ю чи добробуту дитини². Тобто, йдеться про батьків дитини, інших осіб, що їх замінюють, чи осіб, що є відповідальними за дитину в силу покладених на них обов'язків.

Для порівняння, у законодавстві України зміст цього терміна висвітлений детальніше. Зокрема, відповідно до Порядку розгляду звернень і повідомлень із приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19 серпня 2014 р., «жорстоке поводження з дитиною» – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею, у т. ч.: втягнення дитини в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства; примушування дітей до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного характеру; ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю; статеві зносини та розпусні дії з дитиною з використанням: примусу, сили, погрози, довіри, авторитету чи впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного середовища, в т. ч. у сім'ї; будь-які незаконні угоди щодо дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини³. Втім, незважаючи на досить лаконічне визначення вказаного терміна в законодавстві США, порівняно з визначенням, поданим у цьому Порядку, «американський» термін охоплює фізичне, психологічне, сексуальне насильство над дитиною чи недбале (неналежне) ставлення до дитини з боку батьків чи осіб, що їх замінюють.

Дж.Г. Рід уточнив, що в США поряд із поняттям «жорстоке поводження з дитиною» («child abuse») застосовують термін «погане поводження з дитиною» («child maltreatment»). Останнє визначення є дещо ширшим за змістом поняттям і включає в себе не тільки елементи «жорстокого поводження з дитиною», а й також елементи, які визначають вчинення дій чи утримання від вчинення дій, які є шкідливими для психологічного розвитку дитини. Згідно зі сформованою практикою «погане поводження з дитиною» охоплює фізичне насилля, сексуальне насилля, фізичну зневагу, брак уваги, емоційно-неправильне поводження та морально-юридичне неправильне поводження. Під фізичним насиллям, яке застосовується до дитини, розуміють умисне заподіяння їй фізичної шкоди батьками чи особами, що їх замінюють, зокрема, щоб покарати дитину. Сексуальне насилля – це будь-який сексуальний контакт із дитиною або спроба його вчинення з боку одного з батьків чи особи, що їх замінює. Фізична зневага має місце у разі, коли батьки чи опікуни дитини не можуть забезпечити їй умови для задоволення фізичних потреб (нормальне харчування, одяг, захист, медичне обслуговування, виховання, освіту). Брак уваги спостерігається у разі, коли батьки чи опікуни не здійснюють необхідних дій щодо адекватного задоволення потреб дитини, зокрема «потреби розвитку». Емоційно-неправильне поводження проявляється у зневазі до емоційних потреб дитини чи їх невизнанні (батьки чи опікуни не виявляють щодо неї почуття любові, не дають їй відчуття безпеки, залякують її криками, образами, сарказмом, принижують її людську гідність). Морально-юридичне неправильне поводження має місце, коли батьки чи опікуни дитини втягують її у здійснення незаконної діяльності⁴.

Згідно з сучасними дослідженнями, в США було виявлено, що жорстоке поводження з дитиною може позначитися на її поведінці в дорослому житті. Так, 26% винних у вчиненні вбивств у дитинстві постраждали від домашнього насильства, саме ця категорія злочинців вчинила більшість злочинів, у яких потерпілими були їх родичі; 43% засуджених до смертної кари також у дитинстві стали потерпілими від цього злочину. Відповідно до досліджень Дж.Л. Розенбаум, молоді люди, з якими їх батьки не могли знайти спільної мови, виявилися більш схильними до вчинення правопорушень. Чимало злочинних організацій складається з осіб, які постраждали у дитинстві від домашнього насильства. Дослідники пояснюють їх поведінку тим, що у них сформувався оборонний світогляд, який характеризується почуттям вразливості, вони вважають необхідним себе захищати, переконані в тому, що нікому не можна довіряти, підтримують соціальну дистанцію, готові застосовувати силу та залякувати інших⁵.

² Child Abuse Prevention and Treatment Act. 1974. URL: <https://www.govtrack.us/congress/bills/93/s1191/text>.

³ Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення від 19 серпня 2014 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14>.

⁴ Рід Дж.Г. Жестокое обращение с детьми. Американская перспектива. Журнал исследований социальной политики. 2004. Т. 2. № 2. С. 273–274.

⁵ Effects of Child Abuse on Crime Rates. Marrpedia. URL: http://marrpedia.org/effect_of_child_abuse_on_crime_rates.

У минулому застосування до дитини фізичного чи психологічного насильства не вважалося злочинним, правопорушенням, підставою для відібрання від батьків дитини або явищем, на яке повинна реагувати держава. У цьому разі йдеться про випадки, коли дитині не була заподіяна смерть або тяжкі тілесні ушкодження. Як зауважила Е.А. Фаттах, діти завжди ставали потерпілими внаслідок того, що вони слабкі та надзвичайно вразливі. До певного віку вони не здатні захистити себе, помститися чи скаржитися і тому є ідеальною «ціллю» для віктимізації, яка має давню історію, як саме людство. Так, вбивство новонародженої дитини стало одним із перших злочинів проти безпорадної та необізнаної жертви. Впродовж усієї історії діти піддавалися різноманітним зловживанням, нехтуванню та поганому поводженню⁶.

Зокрема, як зазначив Дж.Г. Рід, у феодальній Європі сформувалося особливе розуміння про власність, систему прав і привілеїв, яке позначилося й на становищі дітей, особливо з бідних сімей. У 1601 р. в Англії були прийняті «Єлизаветинські закони про бідних», які передбачали надання матеріальної допомоги бідним сім'ям, але водночас, згідно з законами, діти розглядалися як своєрідна «власність» їх батьків чи «власність» господарів, у яких вони працювали за договором найму, маючи за виконану роботу винагороду – «шматок хліба і дах над головою». Термін договору тривав до досягнення хлопцями 14-річного або 16-річного віку, а дівчатами – 21-річного віку. Діти часто виконували досить важку роботу і зазнавали тілесних покарань, якщо вона була виконана неналежно. Подібно ставилися до дітей і поселенці в колоніальній Америці. Там діти повинні були навчатися ремісничим професіям, слухатися своїх вчителів-ремісників, а останні мали право застосовувати до них фізичні покарання. Обґрунтування доцільності застосування фізичних покарань полягало в тому, що завдяки ним передбачалося виховати дітей «моральними та богобоязними істотами»⁷. У «Єлизаветинських законах» уточнювалося, що держава мала брати на себе відповідальність за дітей, якщо батьки самі не спроможні були цього зробити, в т. ч. попередити, щоб діти не жебракували. Подібні ідеї були взяті до закону Массачусетсу 1735 р., згідно з яким спеціальні наглядачі мали право відібрати в батьків дітей, передавши їх у «хороші сім'ї, де їм повинні були дати гідну християнську освіту, якщо батьки не надавали дітям підтримки або нехтували цим обов'язком, не виховували їх, внаслідок чого вони, наприклад, не знали алфавіту або жебракували»⁸.

У середньовічних Англії та Німеччині, колоніальній Америці неухильна дисципліна була невід'ємною рисою сімейного життя, і батьки мали велику свободу карати своїх дітей⁹. Так, у 1646 р. у колонії Массачусетс був прийнятий статут – «Stubborn Child Act» («Закон про вперту дитину»), який передбачав покарання у вигляді смертної кари для синів, які не слухалися своїх батька та матір. Незважаючи, що незабаром смертна кара за відповідний «проступок» була скасована, а суб'єктами відповідальності стали й доньки, цей закон був скасований лише в 1973 р. (Хоча, вочевидь, до 1973 р. тривалий час його чинність була формальною, і закон вважався «мертвим»). У законі вказувалося, що у разі, коли у чоловіка був «впертий або бунтівливий син достатніх років і розуміння, 16-річного віку, який не підкорявся голосу свого батька чи матері, і коли вони покарали його, але він їх не послухав, тоді вони, як його природні батьки, повинні були привести його до суду, засвідчити, що їх син упертий і непокірний, не підкоряється їх голосу і покаранню, тоді такий син міг бути страчений»¹⁰. Подібні закони були прийняті в Коннектикуті в 1650 р., Род-Айленді в 1668 р. і Нью-Гемпширі в 1679 р.¹¹

У колоніальні часи фактично батьки дітей чи їхні вчителі-ремісники мали безмежну владу над дітьми, могли застосовувати до них фізичні покарання, хоча М.П. Томас Молодший описав випадок притягнення одного з них до кримінальної відповідальності. Зокрема, в 1655 р. у колонії Массачусетс був засуджений до смертної кари ремісник, котрий вбив свого 12-річного учня. В 1675 і 1678 рр. також у колонії Массачусетс за рішенням судів були відібрані діти у батьків унаслідок того, що вони проживали в непридатних для життя будинках¹². Про фізичні покарання щодо дітей, зокрема в XIX ст., зазначає й Р.М. Богм. Так, при ди-

⁶ Fattah E.A. The Child as Victim: Victimological Aspects of Child Abuse. The Plight of Crime Victims in Modern Society / E.A. Fattah (eds). Palgrave Macmillan, London. 1989. P. 177.

⁷ Рид Дж.Г. Жестокое обращение с детьми. Американская перспектива. Журнал исследований социальной политики. 2004. Т. 2. № 2. С. 266–267.

⁸ Richett D.M., Hudson J.R. The Soco-Legal History of Child Abuse and Neglect: An Analysis of the Policy of Children's Rights. The Journal of Sociology & Social Welfare. 1979. Vol. 6. Iss. 6. Article 10. URL: <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol6/iss6/10>.

⁹ Markel H. Case Shined First Light on Abuse of Children. The New York Times. Dec. 14, 2009. URL: <https://www.nytimes.com/2009/12/15/health/15abus.html?ref=science>.

¹⁰ Richett D.M., Hudson J.R. The Soco-Legal History of Child Abuse and Neglect: An Analysis of the Policy of Children's Rights. The Journal of Sociology & Social Welfare. 1979. Vol. 6. Iss. 6. Article 10. URL: <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol6/iss6/10>.

¹¹ Markel H. Case Shined First Light on Abuse of Children. The New York Times. Dec. 14, 2009. URL: <https://www.nytimes.com/2009/12/15/health/15abus.html?ref=science>.

¹² Mason P., Thomas Jr. Child Abuse and Neglect Part I – Historical Overview, Legal Matrix, and Social Perspectives. North Carolina Law Review. 1972. Vol. 55. № 2. P. 292–293.

тячих притулках («houses of refuge») функціонували майстерні-магазини, де підопічні виготовляли меблі, взуття, за свою працю отримуючи по 10–15 центів на день, але якщо вони не виготовляли запланованої кількості продукції, їх фізично карали. Так само фізично карали дітей у сільській місцевості на Середньому Заході, куди скеровували дітей, які не мали батьків, або від яких вони були відібрані, для подолання дитячої безпритульності, злочинності та для допомоги фермерам¹³.

Відповідно до сформованої судової практики суди відмовлялися захищати дітей від жорстокого поводження щодо них їх батьків чи інших осіб, що їх заміняли. Існувало загальне правило, згідно з яким батька дитини не можна було притягти до відповідальності за цивільним позовом за те, що він її «надмірно» чи «жорстоко» покарав. Пояснювалося це тим, що суди за батьками визнавали «дискреційне право підтримувати внутрішню гармонію в сім'ї». Лише в рішенні у справі 1891 р. суд штату Міссісіпі вказав, що «штат через його кримінальні закони дає захист неповнолітнім від батьківського насилля та правопорушень з їх боку, і ця дитина може бути почутою і вимагати припинення незаконних дій». Однак було дуже мало справ про притягнення до відповідальності батьків за жорстоке ставлення до дітей. Батьки фактично мали «імунітет від кримінального переслідування», крім випадків, коли вони «жорстоко і нещадно покарали дитину, або коли їх покарання назавжди поранило дитину»¹⁴.

Першим кроком на шляху становлення системи захисту дитини в США та подолання жорстокого поводження з дітьми стала діяльність американського дипломата Генрі Берга. Слід зазначити, що спочатку в США постало питання про захист тварин, оскільки в 1866 р. Г. Берг заснував Американське товариство запобігання жорстокості щодо тварин (American Society for the Prevention of Cruelty to Animals (ASPCA)). Згодом у 1874 р. за його ініціативою було створено Нью-Йоркське товариство запобігання жорстокому поводженню з дітьми (New York Society for the Prevention of Cruelty to Children) – перше в світі агентство з захисту прав дитини. Незабаром створили Массачусетське товариство запобігання жорстокому поводженню з дітьми. Ці товариства діють й на сучасному етапі.

Нью-Йоркське товариство запобігання жорстокому поводженню з дітьми було створено після такої події. Місіонерка Місії Св. Луки Етта Анджел Уілер була сусідкою сім'ї, в якій проживала прийомна 10-річна Мері Еллен Вілсон. У грудні 1873 р. Е.А. Уілер побачила дівчинку босою надворі, згодом виявила, що усиновителі примушували її виконувати важку роботу, застосовували до неї фізичні покарання, морили голодом. Коли Е.А. Уілер звернулася до поліції, полісмени відмовилися втручатися, покликаючись на відсутність доказів жорстокого поводження з дитиною. В квітні 1874 р. Е.А. Уілер повідомила про цей випадок Г. Берга, котрий звернувся до поліції з клопотанням перевірити факт жорстокого поводження з дитиною. Як наслідок, справа про обвинувачення усиновителів малолітньої М.Е. Вілсон потрапила на розгляд до Верховного суду штату Нью-Йорк (перша судова інстанція; вища судова інстанція в цьому штаті називається «Апеляційний суд»), який встановив у 1874 р., що дитині систематично завдавали побоїв, не давали достатньо їжі, що вона спала на підлозі та її часто замикали в темній кімнаті, забороняли виходити на вулицю, дозволяючи лише вночі в межах двору будинку. Прийомні батьки були засуджені до одного року позбавлення волі, а дитина була передана до дитячого будинку, поки її не удочерила Е.А. Уілер¹⁵.

Після заснування Нью-Йоркського товариства запобігання жорстокому поводженню з дітьми на рівні федерації та штатів були створені й інші установи й організації для захисту прав дитини. Так, у 1912 р. було засновано Бюро у справах дітей при Управлінні в справах дітей і сімей, яке сьогодні є структурною частиною Департаменту охорони здоров'я та соціальних служб США. Діяльність Бюро у справах дітей спрямована на контроль за умовами життя дітей у питаннях усиновлення, запобігання жорстокому поводженню з дітьми, невиконання батьківських обов'язків, організації та діяльності служби соціального забезпечення дітей, патронування і піклування. До складу Державного департаменту США входить Управління з контролю та боротьби з торгівлею людьми, Відділ із питань дітей, який відповідає за координацію дій у разі міжнародного викрадення дітей батьками та міжнародного усиновлення¹⁶.

Втім, незважаючи на функціонування вказаних установ, у США було зафіксовано чимало випадків жорстокого поводження з дітьми. Зокрема, державні служби захисту дітей щорічно розслідують близько

¹³ Bohm R.M., Haley K.N. Introduction to criminal justice. California: Woodlands Hills, 2002. P. 479–480.

¹⁴ Рид Дж.Г. Жестокое обращение с детьми. Американская перспектива. Журнал исследований социальной политики. 2004. Т. 2. № 2. С. 267.

¹⁵ Markel H. Case Shined First Light on Abuse of Children. The New York Times. Dec. 14, 2009. URL: <https://www.nytimes.com/2009/12/15/health/15abus.html?ref=science>.

¹⁶ Пособие по оценке передового опыта решения проблемы пропавших детей и рекомендации в данной сфере: Республика Беларусь, Канада, Финляндская Республика, Республика Казахстан, Российская Федерация и Соединенные Штаты Америки / Международный центр помощи пропавшим и эксплуатируемым детям, 2016. С. 89.

З млн випадків відсутності батьківського піклування і насильства над дітьми. Загальна кількість дітей, які мали важкі ушкодження, і загальна кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, з 1986 р. зросла в чотири рази. Згідно з даними Міністерства охорони здоров'я США в 1998 р. близько 1 млн дітей були визнані потерпілими від жорстокого поводження, а це понад 12 дітей із 1 000. У 1990-х рр. рівень жорстокого поводження з дітьми дещо знизився, але причини цього зниження невідомі. Спостерігалася відсутність батьківського піклування про здоров'я дітей (медична занедбаність) – це 60% усіх зафіксованих випадків жорстокого поводження з дітьми в США. Майже чверть дітей постраждали від фізичного насильства і майже 12% піддавалися сексуальному насильству. Кожна четверта дитина з усіх дітей, які зазнали насильства, стала потерпілою від декількох типів жорстокого поводження¹⁷.

Висновки. На підставі дослідженого матеріалу випливає, що жорстоке поводження з дитиною дійсно є гострою проблемою і на сучасному етапі, хоча її зародження сягає глибокої давнини. Це негативне за своїм значенням явище в колоніальні часи вважалося методом виховання дітей, у яке не втручалися органи влади колоній, згодом – держави, і навіть більше, підтримували його внаслідок тривалої дії законів, що передбачали відповідальність дітей за непослух. У США фактично виникнення цього поняття пов'язане із заснуванням Нью-Йоркського товариства запобігання жорстокому поводженню з дітьми в 1874 р. Доти жорстоким поводженням визнавалися випадки заподіяння смерті дитині або важкого тілесного ушкодження. Перешкоди подолання цієї проблеми, вочевидь, вбачаються не стільки в неналежному функціонуванні механізму захисту дітей, як у правовій культурі та правовій свідомості батьків чи інших осіб, що їх замінюють, у їх неправильній оцінці своїх дій чи бездіяльності, у тому, наскільки вони можуть виявитися небажаними не тільки для фізичного, а й для психічного розвитку дитини.

Анотація

У статті досліджено проблему жорстокого поводження з дітьми в США від колоніальних часів і дотепер. Розмежовано терміни «жорстоке поводження з дітьми» та «погане поводження з дітьми». Термін «погане поводження з дітьми» складається з елементів «жорстокого поводження з дітьми» і включає в себе діяльність (дії або бездіяльність) батьків чи інших осіб, що їх замінюють, щодо дитини, які мають шкідливий характер для фізіологічного, психологічного, освітнього, культурного розвитку дитини. Встановлено зміст терміна «жорстоке поводження з дітьми» на сучасному етапі в США. Доведено, що жорстоке поводження з дітьми в колоніальні часи та на початку державності було способом виховання дитини. Фактично, тоді жорстоким поводженням вважалися лише тілесні травми, які спричинили смерть дитини або важке тілесне ушкодження. Крім цього, психологічне здоров'я дитини не було цінним для суспільства в цілому.

Summary

The article investigates development of the problem of "child abuse" in the USA from the colonial times till present. Was differentiate terms the "child abuse" and "child maltreatment". Term "child maltreatment" consist of elements "child abuse" and includes activities (actions or inactivity) of parents concerning a child that are of a harmful nature for physiological, psychological, educational, cultural development of child. Based on the analysis of the regulation it is defined meaning of the term "child abuse" at the current stage in the USA. It confirms that child abuse in colonial times and at the beginning of state building was a method of child raising. In fact, at that time "child abuse" considered to be only physical injuries which caused death or unrecoverable physical trauma of the child. It has proved that psychological health of child not was value for society in general.

Використана література:

1. Bohm R.M., Haley K.N. Introduction to criminal justice. California: Woodlands Hills, 2002.
2. Child Abuse Prevention and Treatment Act. 1974. URL: <https://www.govtrack.us/congress/bills/93/s1191/text>.

¹⁷ Mash E., Wolfe D. Abnormal Child Psychology. Belmont, CA: Wadsworth. 2002. 532 p. URL: <https://sci.house/osnovyi-psihologii-scibook/rasprostranennost-sluchaev-jestokogo-22131.html>.

3. Effects of Child Abuse on Crime Rates. Marrison. URL: http://marrison.org/effect_of_child_abuse_on_crime_rates.
4. Fattah E.A. The Child as Victim: Victimological Aspects of Child Abuse. The Plight of Crime Victims in Modern Society / E.A. Fattah (eds). Palgrave Macmillan, London, 1989.
5. Markel H. Case Shined First Light on Abuse of Children. The New York Times. Dec. 14, 2009. URL: <https://www.nytimes.com/2009/12/15/health/15abus.html?ref=science>.
6. Mash E., Wolfe D. Abnormal Child Psychology. Belmont, CA: Wadsworth. 2002. 532 p. URL: <https://sci.house/osnovyi-psihologii-scibook/rasprostranennost-sluchaev-jestokogo-22131.html>.
7. Mason P., Thomas Jr. Child Abuse and Neglect Part I – Historical Overview, Legal Matrix, and Social Perspectives. North Carolina Law Review. 1972. Vol. 55. № 2. P. 292–249.
8. Richett D.M., Hudson J.R. The Soco-Legal History of Child Abuse and Neglect: An Analysis of the Policy of Children's Rights. The Journal of Sociology & Social Welfare. 1979. Vol. 6. Iss. 6. Article 10. URL: <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol6/iss6/10>.
9. Лапа В.Г. Видение проблемы жестокого обращения с детьми за рубежом. Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. 2011. № 1. С. 101–108.
10. Пособие по оценке передового опыта решения проблемы пропавших детей и рекомендации в данной сфере: Республика Беларусь, Канада, Финляндская Республика, Республика Казахстан, Российская Федерация и Соединенные Штаты Америки / Международный центр помощи пропавшим и эксплуатируемым детям, 2016. 116 с.
11. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення від 19 серпня 2014 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14>.
12. Рид Дж.Г. Жестокое обращение с детьми. Американская перспектива. Журнал исследований социальной политики. 2004. Т. 2. № 2. С. 265–282.

Olena Ryhina,

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Department of Fundamentals of Ukraine's law
Faculty of Law of Ivan Franko National University of Lviv*